

Kathona Géza: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Bp. 1974. Akadémiai K. 250 l. (Humanizmus és reformáció 4.)

Kathona Géza könyvében értékes munkát közhathatunk. A kötet összegzi a XVI. századi reformációs hódoltsági életre vonatkozó eddigi kutatásokat, melyeket Kathona Géza egy sor fontos kiegészítéssel pontosít, egyben publikálja a megjelölt terület és időszak számos fontos dokumentumát. Ugyanakkor a munka számos része – főleg a IV. fejezet – a szerző saját eredményes kutatását összegzi.

Szerencsés gondolat volt egybefoglalni az eddigi kutatást Tolna reformációjáról és iskolájáról (I.); hasonlóan XVI. századi irodalomtörténeti ismereteink topografikus elmélyítését jelenti *A XVI. századi tolnai írók* (II.) fejezet.

Emlékezetes az a kép, melyet a szerző a tolnai iskoláról rajzol. Elmélyült ismeretei alapján nem beszél sem főiskoláról, sem illustre gymnasiumról, kimondja, hogy a tolnai iskola alapja a trivium oktatása volt. Fontos felismerése, hogy az iskola társadalmi bázisát a tőzser és kereskedő családok alkották. Ez a gondolat azonban a XVI–XVII. századi mezővárosaink jó részére általánosítható, ahol jelentős tőzserreteg élt. (Az iskola első kiváló rektora Tóvisi (Muceius) Mátyás, így a 26. lapon a Tóvis Mátyás névalak javítandó.) Tanulságosak a mű megállapításai az iskola és könyvtár Kecskemétre településéről. Nem tudom, elég alap-e Pathai P. Sámuel 1647-es levele annak feltételezésére, hogy ez a könyvtár visszatelepült a XVII. században Tolnára, és a hódoltság végére elpusztul. (26. l.) Nem hozhatna-e némi eredményt a kecskeméti volt főiskolai könyvtár kutatása? Nem lett volna felesleges a XVI. századi tolnai iskolát bemutató Pathai P. Sámuel-levél új publikálása sem. Külön eredmény – Kathona Géza érdeme – Dombroí(Dombi) Péter rektor alakjának megrajzolása, kinek munkásságát „Valósággal úgy kell . . . kiásni a múlt törmelékei alól”. (31. l.) Az ő példája is azt igazolja, hogy egy triviális iskola is érhetett el nagy eredményeket ráteremt rektor irányítása mellett. A II. fejezetben közölt tolnai írók jegyzéke is impozáns. Nem egyfajta újjáéledt írói névlexikon ez, hanem egy táj szellemi életének gondos dokumentálása. (Az ismertebb írók, pl. Szegedi Kis, Sztárai, Mélius Péter stb. esetében talán a rövidebb összegzés is elég lett volna.)

Fontos dokumentum Eszéki Szigeti Imre tolnai reformátor levele Matthias Flaciushoz; Kathona a névalak variánsait (Zigerius – tévesen

Zigericus – hibás magyarításban Zsigér stb.) megnyugtatóan tisztázza.

Sztárai Mihály tolnai eredetű műveit Kathona pontosan összegzi. Indokolt az a feltevés, hogy a Sztárai-dramák keletkezését valóban nem lehet 1553 utánra tenni: „Az 1553–1558 közti időt már egyre fokozódó mértékben a reformatori tanítás differenciálódásának problémái töltik ki.” (57. l.) Ettől azonban elképzelhető még az, amit Kathona tagad, mely szerint nem lehet, hogy „valamelyik drámáját az iskola ifjúságával most már a reformáció haladottabb fokán előadassa”. (57. l.) Jó megfigyelése a szerzőnek, hogy Oláh Miklós érsek ez idő tájt támadja a felvidéki bányavárosok polgárait, ezért is ajánlja a nyomdász Huszár Gál *Az igaz papságnak tikorét* Selmec-, Körmöc- és Besztercebányának.

A III. fejezet, Skaricza Máté Szegedi Kis István életrajza fordítása előtt egy Ráckeve XVI. századi mezővárost, reformációját, reformációs litteratus réteget bemutató fejezetet olvastunk volna szívesen. Összegyűlt már annyi adat, mely nyomán értékelhetővé válik a magyar–szerb–olasz (!) – és török lakosságú tőzser- és kereskedőváros élete. Olyan városról szólunk, melynek tőzserei Nürnbergig hajtották a magyar marhát, a török–magyar határterületen élve is gyarapodtak, fiai vagy domidoctus képzést kaptak, vagy különben peregrinálva bővítették ismereteiket.

E recenzió keretében természetesen csak jelezhetjük a legfontosabbakat. Akár Tolna esetében, itt is hivatkozhatunk egy reneszánsz-kori Ráckevére. Ezt lakói, az Al-Duna mentéről menekült szerbek 1440 után alapították, mint Skaricza mondja:

„És hamar kő házakat szerzének,

Gazdagsággal mert bővelkedének, . . .” (Magdics: *Diplomatarium Ráckeviensis 1877.*) Év-tizedeken át – főleg Mátyás és Beatrix időszakában – értékes kiváltságokat kap a város, ekkor építkeznek olasz muratorok Ráckevén, felépítik a Nagybaldogasszony-templomot, az elpusztult királynői kastélyt, de dolgoznak magánházakon is. A Giovanni Dalmata körében készült sírkő, reneszánsz liliomdíszes ajtó- és ablakkeretek napjainkban kerültek elő. A magyarok és szerbek mellé az 1470-es években telepednek az olaszok le Keviben, ők mennek el majd Pantanus Seraphinus és Szegedi Kis vitáját meghallgatni 1565-ben.

A mohácsi csatavesztésig Ráckeve a királyi vadaskert központja is, Bretagnei Anna, Pierre Choque, Oláh Miklós egyaránt hírt ad a sziget színes életéről. Szerémi György a Mohács előtti tiszteletlen veszekedésekről tudósít II. Lajos ki-

rály társaságából. Szerémi különben a ráckevei rácoktól is félti Budát, mivel azok a törökkel cimborálnak és kereskednek. Kellő diplomáciával János királytól is kapnak kedvezményeket.

Skaricza verses várostörténete csak piacból sorol fel hetet, közte a Malom piacot, Kép piacot – ikonkereskedők! – és az Áros piacot, utcái száma Székesfehérvár 1543. évi elesése után újabb magyarokkal bővül: „Romlásából az jó Fehér-Várnak / Fehér-vári uczát is adának” (Magdics: Diplomatarium). Így az 1546-os török összeírásban 39 ser-i mahalle (azaz utcafőnök) 39 utca lakóiért felel. Az 536 családfőből 109-nek van délszláv neve. 1546-ban 132 név utal iparüzésre, 27 név pedig kereskedelemre. 1546-ban 11 diákot, 1562-ben 15 diákot találni a városban.

Az 1546-os defter nőtlenként említi Tomás és János papot, viszont nős Gergel és Máté pap. Kathona Géza 1551-ből említi Sztárai levelét, aki Tétényi Miklós ráckevei jegyzőnek számol be az Alsó-baranyai reformációs tevékenységről, ezt a levelet küldte meg Tétényi Jánosnak Bécsbe, aki viszont Bullingerhez továbbította. Bár Kathona nem jelöl ki időpontot a reformáció ráckevei kezdetének, általános lehetett már ekkor a szigeten, hiszen másik ráckevei polgár is felkereste őt beszámolójával a reformáció hazai állásáról. A fehérvári menekültek – kik már városukban luteránusként ténykedtek – már az 1540-es években meghonosíthatták a reformációt Keviben, de ha arra gondolunk, hogy Németországba járó tőzsérek, kereskedők települése a szigeti mezőváros, gondolhatunk az 1530-as évekre is. A település vagyoni erősségére jellemző az az adat, mely szerint az 1562. évben a dunaföldvári és ráckevei révén 22 000 húsmarhát hajtottak nyugatra, és a vállalkozók 65%-ban ráckevek. Ilyen, Németországgal kereskedelmi kapcsolatot tartó tőzsér Mező (Campanus) Ferenc is, aki a szolnoki bégnél Szegedi Kis szabadulásáért kezességet vállalt. Alighanem nyerhetett is a váltságdíjon, hiszen Ausburgban vagy Ulmban 1200 forintnál olcsóbban szerezhetette be a kívánt fegyvereket a bégnék. A debreceniek szerepe lehetett azonban a fontos, különben miért lett volna jelen Duskás Ferenc debreceni főbíró? Duskás segített alig korábban Mágócsy Gáspár szabadulásában is. A városról rajzolható képet portai követi jelentések is gazdagítják. Stephan Gerlach 1573-ban feljegyzi, hogy a vásárokat bécsi kereskedők is látogatják, akik ide adják fiaikat magyar szóra. Franciscus Ömich 1572-ben a rác és török kereskedők sokaságát hangsúlyozza. 1576-ban Salomon Schweigger a lakók protestáns hitét emeli ki. Wratisslaw

1591-es követi jelentése leír egy Buda közeli magyar mezővárost, ahol őt és társait a falu lelkésze a környékén dúló tatárok elől rejteli el a templomban. A küldöttség elmenekül, de aligha kétes, hogy a település papját a tatárok leölik.

Ilyen körülmények között ölhettek meg csel-lel (per insidias) Skaricza Mátét is. Kevi azonban nem pusztul el még 1591-ben, hiszen Prépostvári Bálint 1593-ban is a törököket erősítő városok között sorolja fel. 1594-ben vásárolja meg Szentmiklósi Gáspártól Ráckevén Heltai zsoldároskönyvét Tolnai Sartorius György (RMNy I. 162, vö. könyvünk 26–27. lapját). Skaricza Máté utóda lehetett az a Czeglédi Nyíri János, kinek műve a Makkabeusok könyvéből írt „Ighen szép historia... az keui anyaszentegyhaznak lölki paztora altal”. (Debrecen, 1586–1595 k. RMNy I. 639.) Mivel Túrkeve ezekben az években megszállatlan, futó település, csak Ráckevéről lehet szó, és a nyomtatvány ideje is szűkíthető, 1591 utánra teendő. Szegedi Kis, Skaricza és Czeglédi Nyíri János neve mellé jegyezhetjük még Basilius Ratzkevi nevét 1555-ből, aki a wittenbergi magyar bursa egyik alapítója volt, Stephanus Rátzkevi 1592-ben debreceni diák, Ráckevi Pál vári lelkész 1578-ban, Ráckevi Gyurói Pál pedig 1598-ban bukkan fel. Ez a névsor Szegedi Kis ráckevei szellemi környezete neveivel bővíthető. Ide tartozik a dialektikában és görög tudományban jártas Szebeni János (133. l.), Kaplyáni Tamás, a kevi iskola igazgatója (137. l.), Literatus Pál, aki kitűnt kegyességével és tudományával (137. l.), Dezső Gáspár, aki polgártársai közül a deák nyelv ismeretével tűnt ki (137. l.), továbbá Dezső Bálint, aki ugyancsak jártas a latinban (137. l.).

Különös örömmel forgattuk Skaricza Szegedi Kis életrajzának plasztikusan szép, új fordítását. Ez a munka valóban a szem- és fültanú hitelességével megírt dokumentum. Igaza van Kathona Gézának, hogy Skaricza műve „szinte egész Európát felölelő peregrinációjának bemutatásával messze túlhaladja az egyháztörténet kereteit, s úgy irodalom- mint művelődéstörténetünknek figyelemre méltó emléke”. (88. l.)

A könyv utolsó fejezete (*Szegedi Kis István helye kora szellemi összefüggéseiben*) olyan összegzés, melyet csak alapos teológiai ismeretek birtokában lehetett megírni. Így láthatjuk, hogy Szegedi Kis tanrendszere Musculus, Béza, Bullinger, Vermigli, P. Martir, Kálvin és Melancthon nyomán alakult ki.

Kathona Géza könyvében új és korszerű értékelésben összegezve tanulmányozhatjuk a török

hódoltsági reformáció számos kérdését, és legfontosabb forrásait ugyancsak jó, szabatos fordításban olvashatjuk. Itt lett volna a helye Skaricza Máté Kevi városáról szóló széphistóriájának, melynek csak pontatlan, régi kiadásait használhatjuk. Igen hasznos lenne, ha a tudós szerző vállalkozna a török hódoltság reformáció XVII. századi fejezeteinek megrajzolására is.

Kovács József László

Jakó, Zsigmond: *Philobiblon Transilvan. Cu o introducere de prof. dr. Virgil Căndeă. București, 1977. Editura Kriterion. 511 l.*

Alig jutottunk végére Jakó Zsigmond professzor kitűnő magyar nyelvű tanulmánygyűjteményének (*Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976. Kriterion), amikor már kézbe vehettük annak román nyelvű változatát is. Ez címevel a középkori művelődéstörténet páratlan dokumentumára, az angol Richard de Bury durhami püspöknek „a könyv szeretetéről” írt munkájára utal, amelynek első magyar nyelvű kiadását ugyancsak Jakó Zsigmondnak köszönhetjük (Bukarest, 1972. Kriterion). Virgil Căndeă professzor előszavát már korábban *Az írásbeliség műemlékei* címmel magyarul is olvashattuk (A hét. Bukarest, 1976. dec. 17. 51. sz., 9. l.). A tíz tanulmányt Lívia Bacăru és Kiss András fordította román nyelvre. Közülük nyolc a magyar tanulmánykötetből való: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben, Erdély és a Corvina, Szeben latin betűs könyvnyomtatása a XVI. században, Az 1544. évi román katekizmus nyomában, A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658), A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története, A balázsfalvi nyomda kezdetei, A Cipariu-könyvtár kialakulása és története, Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben*. A terjedelmet tekintve tehát a magyar tanulmánykötet anyagának mintegy felét a hozzájuk tartozó jegyzetekkel együtt e kötetben román nyelven láthatjuk viszont. A tartalom kronológiai rendjében a dolgozatok között hatodiknak a magyar Misztótfalusi-monográfia bevezető tanulmánya (*Erdélyi féniks*. Bukarest, 1974. Kriterion. 5–81. l.), hetedik helyen pedig a Köleséri Sámuel (1663–1732) havasalföldi bibliofil és tudományos kapcsolatai címmel korábban magyarul ugyancsak megjelent dolgozatnak (Könyvtári Szemle. Bukarest, 1968. 3. sz., 130–133. l.) román nyelvű változata talál-

ható. A kötet végén megvan – nagyrészt a dolgozatok első változatából – a gazdag jegyzetanyag és a szükséges lexikális adatokkal is kiegészített értékes névmutató (ez utóbbi Luminita Stoichitescu gondos munkája). E függelék részben azonban a tanulmányok magyar változatát ismerő, használó kutató sem nélkülözheti, mert e jegyzetek között módosítások és új adatok is rejlenek (lásd például Vitéz János könyveinek jegyzékét, az *Erdélyi féniks* bevezető tanulmányához szerkesztett új jegyzeteket stb.).

Jakó Zsigmond válogatott tanulmányainak tudománytörténeti értékét, kimagasló kutatási eredményeit, művelődés- és irodalomtörténeti jelentőségét, a könyv- és könyvtártörténet, a bibliofília kutatói számára levonható módszeres tanulságokat ez alkalommal nem emlegetjük. Ezt bizonyára megteszik a magyar nyelvű kötet ismertetői. Inkább a középkelet-európai művelődés- és irodalomtörténeti kapcsolatok kutatásának nézőpontjáról kívánjuk hangsúlyozni a román nyelvű kiadás fontosságát. Ehhez példaként a tíz dolgozat közül a Köleséri Sámuelről szóló tanulmányt idézzük. A XVII–XVIII. század fordulóján Erdély legtudatosabban fejlesztett magánkönyvtárának tulajdonosáról van szó, aki németországi tudósokkal, könyvgyűjtőkkel, kiadókkal és könyvkereskedőkkel folytatott kiterjedt levelezést. De hosszú időn keresztül állandó levélbeli kapcsolatot tartott a havasalföldi fejedelmekkel (Constantin Brancoveanu, Stefan Cantacuzino, Constantin Cantacuzino Stolnic, Nicolae Mavrocordat) és azoknak udvari embereivel (Joan Avramie, Theodorus Basilius, Nicolae de Porta, Stephan Bengler). Könyvekre, tudósokra hívta fel figyelmüket, és segített könyvvásárlásaikban. Így időszzerű európai művelődési áramlatoknak (pietizmus, kezdődő felvilágosodás) lett közvetítője. A tanulmányt a magyar változathoz idézzük: „... a közölt néhány adat is meggyőzően bizonyíthatja, milyen hasznos információk várhatók az erdélyi könyvgyűjtés múltjának feltárásából az egész ország [értsd: Románia] könyvtörténete számára és hogy melyik az az út, amelyen kutatóink ezekhez az újszerű adatokhoz eljuthatnak”. Ez a módszeres tanulság valamiképpen a kötet minden tanulmányára kiterjeszhető, és indítással szolgálhat az irodalom- és művelődéstörténet kutatóinak határokon innen is, túl is a kölcsönhatások, a szellemi áramlások mindkét irányban való nyomozására. E tanulmányok Virgil Căndeă professzor fogalmazása szerint „újabb ... közös vonások felfedezéséhez vezetnek ... , az eddigieknél világosabban elkülönítve